

*Nina Barszczewska, Jadwiga Głuszkowska, Nijola Kolis,
Teresa Jasińska, Elżbieta Smułkowa*

ELEMENTY BAŁTYCKIE I WSCHODNIOŚLAWIAŃSKIE
W PRZYGOTOWYWANYM SŁOWNIKU NAZW TERENOWYCH
PÓŁNOCNO-WSCHODNIEJ POLSKI

Słownik nazw terenowych Polski północno-wschodniej opracowywany jest w Uniwersytecie Warszawskim w ramach CPBP 08.11. przez międzywydziałowy zespół w składzie: dr Nina Barszczewska, dr Jadwiga Głuszkowska, dr Teresa Jasińska-Socha, prof. Elżbieta Smułkowa i ostatnio dokooptowana mgr Nijola Kolis. Autorki podjęły inicjatywę prof. Antoniny Obrębskiej-Jabłońskiej, która w latach 1961–1970 w związku z pracami Komisji Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych, kierowała gromadzeniem i opracowaniem wstępnym (projektowanie nazw urzędowych) gwarowych nazw terenowych z byłego województwa białostockiego z myślą opracowania ich słownika.

W skład słownika wchodzi materiał z północno-wschodniej Polski z byłych powiatów: suwalskiego, sejneńskiego, augustowskiego, dąbrowskiego, monieckiego, sokólskiego, białostockiego, łapskiego, bielskopodlaskiego, hajnowskiego i siemiatyckiego, co warunkuje jego bardzo zróżnicowany charakter oraz znacznie większą niż w innych regionach Polski liczebność ze względu na dłużej utrzymujący się tu trójpolowy system uprawy roli i późne przeprowadzenie komasacji ziemi. Wielowiekowe nawarstwianie się i/albo przemieszanie osadnictwa polskiego, bałtyckiego i wschodniosłowiańskiego znajduje swój wyraz w materiale nazewniczym, którym dysponujemy. Kartoteka słownikowa licząca ~35 000 kart zawiera nie tylko liczne nazwy polskie, białoruskie, ukraińskie i litewskie, ale też genetyczne lituanizmy o bardzo różnym stopniu i formach sławizacji oraz bardzo wiele przykładów zapisów gwarowych, których nie można jednoznacznie zakwalifikować do żadnego z współwystępujących w północno-wschodniej Polsce systemów dialektalnych, gdyż są oczywistym produktem interferencji językowej lub noszą wyraźne znamiona gwarowych obszarów przejściowych.

Aktualnie słownik znajduje się w końcowej fazie pierwszej redakcji hasel. Korzystamy z zaproszenia organizatorów VII Krajowej Konferencji Onomastycznej, aby podzielić się wybranymi przykładami trudności, jakie sprawia opracowanie hasel słownikowych mikrotoponimów genetycznie kilkujęzycznych i poddać krytycznej ocenie słuchaczy przyjęte rozstrzygnięcia.

Po różnorodnych nieudanych próbach wprowadzenia do słownika hasel reprezentatywnych dla wszystkich zaznaczających się w nazwach terenowych północno-wschodniej Polski języków, autorki wyszły z założenia, że słownik winien mieć jednolitą strukturę hasel, nie tracąc równocześnie nic z oryginalności i różnorodności gwarowych zapisów innojęzycznych. Hasło podane w ortograficznej pisowni polskiej nie jest więc często faktyczną nazwą własną zapisaną w terenie, lecz jedynie postacią zsyntetyzowaną (czy wyabstrahowaną) z różnych zapisów gwarowych przez przystosowanie ich do zasad wymowy polskiego języka literackiego. Obok hasła (rozumianego jak wyżej) umieszcza się gwarowe zapisy innojęzyczne do tego hasła należące i stanowiące jego rozwinięcie (uzupełnienie, ukonkretnienie). Dotrzeć do tych hasel uzupełniających (niezależnie od hasła głównego) można poprzez indeks alfabetyczny polskich i innojęzycznych form gwarowych. Hasło-abstrakt do tego indeksu nie wchodzi. Jesteśmy przekonane, że przy zastosowaniu takiego rozwiązania leksykograficznego prezentujemy najpełniej i najwierniej wielojęzyczny charakter nazewnictwa terenowego północno-wschodniej Polski.

Przystosowywanie do wymowy i pisowni polskiego języka literackiego zapisów gwarowych, w tym różnojęzycznych, stwarza wiele trudności i możliwości niejednorodnych rozwiązań. Nie mamy poczucia, że zawsze udaje nam się wybrać wersję najwłaściwszą.

W przypadku nazw polskich przystosowywanie do wymowy i pisowni języka literackiego dotyczy cech fonetycznych, np. mazurzenia *V Smusku*, *Zakšacen'e* – W SMUŻKU, ZAKRZACZENIE; i innych cech gwarowych, np. *U Glink* – U GLINEK, *Z Glinisek* – Z GLINISK; także pojawiających się sporadycznie zjawisk pozasystemowych, jak np. *Korowłot* – KOŁOWRÓT, *Fydryska* – FRYDRYSKA. Jeżeli jednak zjawiska gwarowe uwidocznione w mikrotoponimach utrwalone są już w funkcjonującej nazwie miejscowej, pozostawiamy to bez zmian, sygnalizując właściwe pochodzenie w rombie, np. *Maxarczyki* – MACHARCZYKI 'łaka, uroczysko', wieś Podmacharce, suw. <Makary> n.o.; *Góra Costkowa* – GÓRA CZOSTKOWA 'wzgórze', wieś Żarnowo, gm. Augustów, ponieważ jest miejscowość Czostków w gm. Filipów na Suwalszczyźnie; powinno być CZOSNKOWA.

Duża odległość systemowa bałtyckich (głównie litewskich) nazw terenowych z okolic Sejnu i Suwałk (około 800 mikrotoponimów) wymaga innego rozwiązania niż przystosowanie nazw do pisowni polskiego języka literackiego. Pozostawiamy je w słowniku w wersji oryginalnej. Te mikrotoponimy litewskie, które mają fonetyczne i znaczeniowe odpowiedniki słowiańskie, opracowy-

wane są pod wspólnym zbiorczym hasłem, natomiast nazwy tylko i wyłącznie litewskie umieszczamy w ciągu słownikowym w brzmieniu litewskim. Form zeslawizowanych nie mają takie nazwy jak np. *Išdagai*, *Išdagų Balà*, *Išdagų Raistas*, por. lit. *išdaga*, *išdagas* 'miejsce wypalone w lesie, na torfowisku', *raistas* 'mokradła porośnięte krzakami lub drzewami'; *Olakalnis*, *Olālių Kálnas*, por. lit. *olà* 'nora', *kálnas* 'góra'; *Piliakalnis*, por. lit. *piliakalnis* 'góra zamkowa'; *Sūsmaugà*, por. lit. *sąsmauka* 'suchy, wąski pas między wodą'.

Im bardziej nazwa jest rozpowszechniona na terenie litewskim, tym więcej ma form zeslawizowanych. W okolicach Sejn i Puńska częste są mikrotoponimy *Samanynas* (21), *Samaninė* (3), *Samānis* (2) oraz deminutiva *Samanynėlis* (11), *Samanynukas* (6) od appellativum *sāmana* 'mech', *samanynas*, *samanynė* 'miejsce porośnięte mchem'. Mają one liczne formy zeslawizowane (w różnym stopniu). Najbliższa fonetyce oryginalnej jest forma *Saman'inas*, *-a* (3), zaś bardziej od pierwowzoru odbiega nazwa *Saman'in*, *-a* // *-u* (4). Istnieje też zeslawizowana forma żeńska *Saman'ina*, *-y*, por. lit. *Samaninė* oraz przymiotnikowa forma rodzaju męskiego *Saman'in'is*, *-u* (2), nie mająca w zebranych materiale odpowiednika litewskiego. Litewska nazwa terenowa *Samānis* ma nazwy oboczne *Saman'is*, *-a* // *Saman'uk*, *-a* oraz *Saman'.* Zdarzają się również mikrotoponimy występujące w formie liczby mnogiej – *Saman'iny*, *-of*, *Saman'in'i*, *-of*, których odpowiednik litewski był notowany tylko w liczbie pojedynczej.

Deminutiva od *Samanynas* mają dwa zeslawizowane odpowiedniki: *Saman'inaić'is*, *-a* oraz *Saman'uk*, *-a* // *Saman'in Mały*, *-a* *-ego*. Analogicznie do litewskich, np. *Samanyno Kálnas*, powstały nazwy komponowane: *Saman'a Gury* // *Ruvn'iny*, *-a* *-of*, *Saman'a Rovy*, *-a* *of*, *Saman'ova Gura*, *-ej* *-y*.

W podobny sposób – jak *Samanynas* – sławizowane są też nazwy: *Karklėnas*, *Karklėnė*, *Karklėnėlis*, *Karklėnukas* od lit. *karklas* 'łozą, iwa, wierzba', *karklėnas* 'miejsce porośnięte wikliną, łoziną' (*Karkl'in*, *Karkl'ina*, *Karklėn'yė*, *Karkl'inukas*, *Karkl'in'aic'is*, *Korkl'inka*, *Korkl'iny*), *Trakėlis*, *Trakėliai* od lit. *trākas* 'wyżej położone miejsce w lesie' (*Trak'al'is* // *Trak'al*, *Trak'al'i*, *Trak'el'i*, *Trak'el'ė*), *Dėksnė*, *Dėksnės* od lit. *dėgšnė* 'wypalone miejsce' (*Dėkšn'a*, *D'akšn'a*, *D'ėkšn'ė*, *Dėks'n'i*, *Dėkšn'anika*) i inne.

Za włączeniem materiału bałtyckiego do hasel słowiańskich zdecydowały też nazwy terenowe od appellatywów słowiańskich, por. *V'opnapėcis*, *V'opnapiećis*, *V'opniabalė*, *V'opninis Kálnas*, *V'opninis Pećukas*, *V'opninė*, por. lit. gw. *vopnà*, pol. *wapno*, pol. i brus. *piec*, *piecz*; *Pliācus*, *Ūlyčabalė*, *Skārbakalnis*, *Skarbinyčia*, *Skarbinyčių Kálnas*, por. pol. *plac*, *ulica*, *skarb* oraz gw. lit. *pliācus*, *u'lyča*.

Wśród mikrotoponimów pochodzenia wschodniosłowiańskiego stosunkowo najmniej kłopotu sprawiają takie, które mają w kartotece dokładne

odpowiedniki polskie. Na przykład dla zapisanych w północno-wschodniej Polsce wariantów: *Jez'erysko*, *Jez'użysko*, *Az'arysko*, *Az'erysko*, *Oz'eżysko*, *Ozarysko*, *Vozerysko*, *Ozerysko*, *Oz'erysko* przyjmujemy hasło JEZIORZYSKO sygnalizując istnienie nazw w wersji wschodniosłowiańskiej przez oboczne (na poziomie hasła) wypisanie ich podstawowych reprezentantów. Całość materiału gwarowego podana jest pod spodem przy opracowaniu hasła wychodząc od znaczeń, nazw, ich charakterystyki gramatycznej, frekwencji i lokalizacji. Podobnie hasło BRZEZINA skupia następujące zapisy: *Bżez'ina* (30), *B'er'ez'ina* (8), *B'ar'ez'ina* (4), *Bżoz'ina* (4), *Ber'ezyna* (3), *B'erez'in'a* (2), *Bar'ez'ina*, *Berez'in'a*, *Berez'ina*, *Berezyna*, *B'erez'ina*, *Broz'ina*.

Sprawa się nieco komplikuje przy zapisach wyłącznie wschodniosłowiańskich. Mamy tu do wyboru co najmniej dwie możliwości: albo 1) przystosowanie nazwy do wymowy polskiej przez częściową lub pełną adaptację fonetyczną, np. *V'išn'ouka* – WIŚNIÓWKA, *Veretuuka* – WERETÓWKA vel WIERECIÓWKA, *Zahorod'e*, z *Zahorodu* – ZAHORODZIE vel ZAGORODZIE?, albo 2) skonstruowanie hasła zgodnego z rozwojem wschodniosłowiańskim, a więc ZAOGRODZIE?, co miałoby tę zaletę, że hasło staje się bardziej przejrzyste semantycznie, czego nie można powiedzieć o postaci hasłowej ZAGORODZIE.

Rozpatrzmy kilka innych przykładów:

1. *Pac'aroby*, *Pac'eroby*, *P'oc'eraby*, *Poc'ereby*, *Poc'eroby*, sg. *Pac'ar'ob* // *P'oc'ereb* – termin geograficzny 'miejsce po wytrzebionym lesie lub zaroślach'. Nazwy te można by opracować pod hasłem POCIEREB(Y) albo POTRZEB(Y) z uwagą etymologiczną <trzebić>. Drugi wariant jest dodatkowo uzasadniony zapisami analogicznych nazw z prefiksem *vy-*, gdzie wystąpi hasło WYTRZEBY dla mikrotoponimów: *V'yc'erab'y*, *V'yc'er'eb'y*, *V'yterby*, *Vytereb'y*, *Vytreby* i *Vyčšeb'y*.

2. *Per'eliski* – termin geograficzny *p'erelesak* 'niewielki las oddzielony polami od innego lasu, lub rzadki las znajdujący się między leśnymi masywami' (Jaszkin 1971). Proponujemy hasło PRZELASKI.

3. Dla białoruskich nazw terenowych *Bahón* i *Bahon* potencjalnie istnieją trzy możliwości rozwiązania hasła: pozostawienie jako BAHON, zmiana *h* ≥ *g* BAGON lub utworzenie hasła BAGIEN. Wszystkie te podstawy potwierdzone są w derywatach, natomiast termin geograficzny *bagien* w północno-wschodniej Polsce nie został zapisany, por. *Bahonec'* (5), *Bahon'ec'* (4), *Bahon'ec* (3), *Bagan'ec* (2), *Bagon'ec* (2), *Bahan'ec'*, *Bahen'ec*, *Bah'en'ec*.

4. Nazwie *Vozarysok* 'bagno' wieś Skaryszewo, gm. Narew, biał. odpowiada formacją polską JEZIERZYSK potwierdzona w nazwie miejscowej w gm. Choroszcz, biał., którą można uznać za hasło z obocznym zapisem *Vozarysok*. Skoro jednak istnieją w gm. Krynki pow. sokólskiego np. nazwy *Ozierany*, *Ozierskie*, jest podstawa do utworzenia hasła OZIERYS(E)K.

Podobnie ukr. *Ozeréc'* – hasło JEZIERZEC czy OZIEREC? i *Ozerc'e*, *Ozerc'o* – JEZIERCE czy OZIERCE?

Dla celów słownikowych preferujemy w tym przypadku hasła JEZIERZEC i JEZIERCE; gdyby to jednak miały być projektowane nazwy urzędowe, trzeba by było przyjąć wersję bliższą oryginałowi, a więc OZIERYS(E)K i OZIERCE.

5. Istnieje szereg nazw terenowych z członem *V'erx-*, który uległ redukcji i realizowany jest jako *V'er-(Ver-)* lub *V'erx-*: *V'erxkryn'ica*, *V'erxles*, *V'erxstaf* obok *V'ešstaf*, *Verstoc'k'i Lus*, *Verpolovsk'e*. W przypadku nazw *V'erxstaf* i *V'ešstaf* hasłem może być WIERCHSTAW bądź WIERZCHSTAW. W dwu ostatnich nazwach proponujemy człon *Ver-* pozostawić bez zmian, gdyż został on zafiksowany w nazwach miejscowych: *Werstok* wieś w gm. Dubicze Cerkiewne, pow. Hajnówka, *Werpól* wieś w gm. Nurzec – stacja, pow. Siemiatycze.

6. Innego rodzaju trudności sprawiają nazwy, które mają formalne odpowiedniki polskie, lecz zastosowanie ich spowodowałoby zmianę rodzaju gramatycznego nazwy lub jej znaczenia: *Piěc* 'pole', Rohozy, gm. Narew (por. *p'eč* – fem., *piec* – masc.); *V'iž'ušča Hara* 'wzgórze', Kamionka, gm. Szudziałowo (polski odpowiednik WIDZĄCA GÓRA ma znaczenie 'góra, która widzi', natomiast w nazwie chodzi o górę, którą się widzi. Jako hasło musi więc pozostać WIDZIUŠCZA GÓRA); podobnie *S'id'ašče* 'pole, łąka', Chrabostówka, gm. Narew możemy tylko fonetycznie przystosować do wymowy polskiej dając hasło SIEDZIASZCZE, a nie SIEDZĄCE.

7. Niektóre zestawienia wieloczłonowe (często hybrydalne) nie następują kłopotów z przystosowaniem ich do wymowy polskiej, np. *Žandovy Łuškīe* – RZĄDOWE ŁUŻKI, czy *Napšeciv Selisek* – NAPRZECIW SIEDLISK, ale są i takie, gdzie skonstruowanie hasła słownikowego według przyjętego założenia (tj. dostosowania do wymowy polskiej) jest prawie niemożliwe, np. *Pa Toj Bok B'er'ozaŭk'i*, *Za Put'eju Protiv Domu* itp. Ze względu na dużą trudność w przystosowaniu nazw wieloczłonowych do zastosowanego systemu hasel-konstruktyw proponujemy wydzielić je z ciągu artykułów słownikowych w oddzielny aneks. Za wydzieleniem dodatkowo przemawia fakt, że nie możemy stwierdzić, czy wszystkie zanotowane zestawienia wieloczłonowe są faktyczną nazwą, czy tylko okazjonalnym określeniem miejsca w terenie.

Wnioski:

1. Zakładamy, że hasło słownikowe jest pewnym konstruktem (abstraktem) i nie zawsze może być utożsamiane z nazwą zapisaną w terenie. Nie jest też nazwą proponowaną do użytku administracyjnego.

2. Ogólnym założeniem przy konstrukcji hasła słownikowego jest przystosowanie go do wymowy polskiej, co pociąga za sobą zmiany fonetyczne,

морфологичне bądź fonetyczno-morfologiczne innojęzycznego materiału naze-wniczego.

3. Oryginalne nazwy innojęzyczne wyniesione są obok hasła-konstruktu i trafić do nich można poprzez załączony indeks nazw gwarowych w tym różnojęzycznych.

H. Барцевска, Я. Глушковска, Н. Колис, Э. Смулкова, Т. Ясинска

БАЛТИЙСКИЕ И ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ В СЛОВАРЕ МИКРОТОПОНИМОВ СЕВЕРНО-ВОСТОЧНОЙ ПОЛЬШИ

На Кафедре белорусской филологии Варшавского университета ведется работа над словарем микропонимов северно-восточной Польши. Главной проблемой является конструкция заглавного слова в связи с наличием разноязычных диалектных форм (польских, белорусских, украинских, балтийских).

Авторы пришли к выводу, что заглавное слово должно иметь однородную структуру, но при этом необходимо учитывать оригинальность и разнообразие иноязычных диалектных форм.

В связи и этим заглавное слово адаптируется к произношению и правописанию польского литературного языка. Диалектные форму приводятся рядом.

В докладе даются также примеры балтийских и восточнославянских микропонимов, которые вызывают трудности при разработке заглавного слова. В данных случаях имеются ввиду две возможности: полная или частичная фонетическая адаптация (нпр. *V'is'n'ovka* → *Wiśniówka*) либо сконструирование заглавного слова согласно с развитием восточнославянских языков (нпр. *Zahorod'e* → *Zahorodzie* // *Zagorodzie?* // *Zaogrodzie?*).